

1. Καστελλανία, Ρόδος. Όψη του κτηρίου και λεπτομέ-
ρεια της οροφής (16ος αι.).

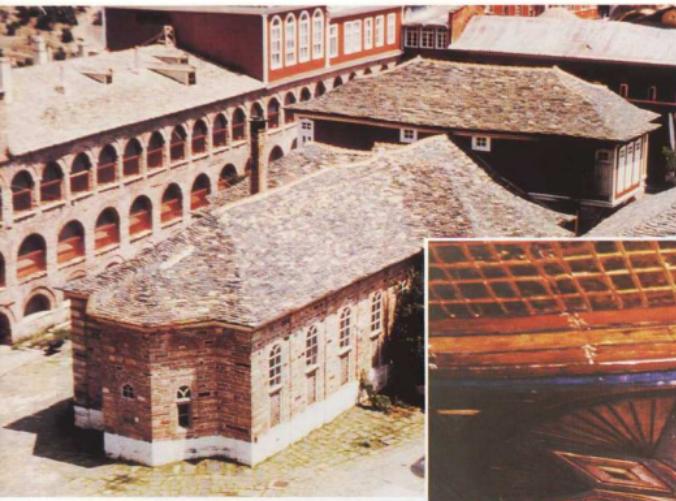
ΞΥΛΙΝΑ ΖΩΓΡΑΦΙΚΑ ΤΑΒΑΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ 16ο ΕΩΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ Αίτια φθορών, προτάσεις συντήρησης

Το ξύλο χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα σε δημόσια και ιδιωτικά κτήρια για την κατασκευή πολλών αρχιτεκτονικών στοιχείων, όπως στεγών και οροφών. Η διακόσμηση των ξύλινων οροφών αποτελείτο από ξυλόγυψιτα και ζωγραφικά μέρη ή συνδυασμό τους.

Ασχοληθήκαμε με τα ξύλινα, ζωγραφικά ταβάνια στον Ελλαδικό χώρο, από το 16ο αιώνα, οπότε έχουμε και το παλαιότερο σωζόμενο παράδειγμα, έως και το 19ο αιώνα. Εξετάσαμε χαρακτηριστικά παραδείγματα πέντε διαφορετικών περιοχών στην Ελλάδα.

Τσιμάς Σπυρίδων - Χατζηχήστου Μηνάς

Συντηρητές Έργων Τέχνης

2. Τράπεζα Ιεράς Μονής Βατοπεδίου Αγ. Όρους. Γενική άποψη και λεπτομέρεια της οροφής (17ος αι.).

Ιστορικά - διακοσμητικά - ζωγραφικά στοιχεία ξύλινων οροφών από το 16ο εώς και το 19ο αιώνα

Εξετάσαμε 8 αντιπροσωπευτικά ταβάνια από διαφορετικές χρονικές περιόδους και διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της Ελλάδας.

Αρχίζοντας από το πιο παλιό, έχουμε το ταβάνι της Καστελλανίας στη Ρόδο, που χρονολογείται από τις αρχές του 16ου αιώνα. Τα ταβάνια της τράπεζας της Ιεράς Μονής Βατοπεδίου στο Άγιο Όρος, χρονολογούμενα στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα. Τις οροφές των αρχοντικών της Καστοριάς Νατζή και Τσιατσαπά, με χρονολογία κατασκευής μέσα στο 180 αιώνα. Τις οροφές τριών νεοκλασικών κτηρίων: της οικίας Κουτσομπότσουλου και του κτηρίου «Δασκαρόδη - Ακρίτα» στην Καλαμάτα, και του Αστεροσκοπείου Αθηνών, που χρονολογούνται στο 19ο αιώνα. Τέλος, την οροφή του «δωματίου» του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου Χατζη-

μαχαήλ, που βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και έχει μεταφερθεί από σπίτι της Λέσβου, χρονολογούμενο στο δεύτερο τέταρτο του 20ού αιώνα.

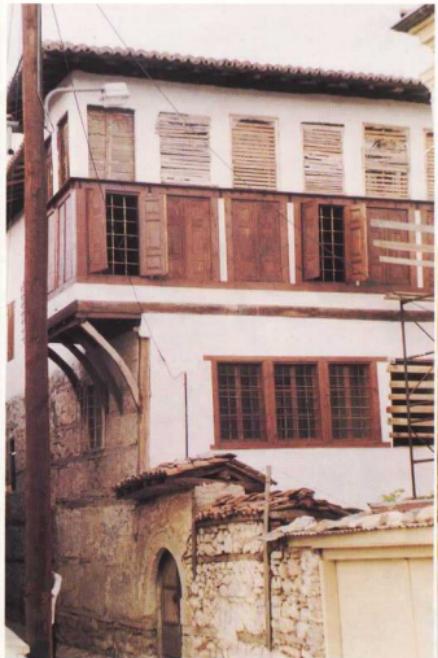
Κάνοντας μια ανασκόπηση της εξέλιξης των ταβανιών από το 16ο έως και το 19ο αιώνα, θα μπορούσαμε να συγκρίνουμε μεταξύ τους τα στοιχεία που βρίσκουμε σε κάθε ταβάνι.

Η οροφή της Καστελλανίας πρώτα έχει διακριτή διακόσμηση, αφήνοντας ακάλυπτα από χρώμα μεγάλο μέρος του ξύλου. Ο φυτικός διάκοσμος και η χρωματική γκάμα έχουν σχέση με τα αρχοντικά της βόρειας Ελλάδας του 17ου και 18ου αιώνα. Είναι το μόνο ταβάνι που παραπορίμε ζωγραφικές παραστάσεις μορφών, εκτός από διακοσμητικά μοτίβα. Τα ταβάνια του Βατοπεδίου έχουν άμεση σχέση με τα ταβάνια των αρχοντικών. Έγιναν άλλωστε από τα ίδια συνεργεία. Εκτός από τις κοινές ανατολίτικες επιδράσεις, τα μπακλαβαδώτα και τη ροζέτα στο κεντρικό

υπερυψωμένο ταβάνι, θα παρατηρούσαμε τη συντηρητική διακόσμηση του πρωιμότερου Βατοπεδίου (σε σχέση όμως και με το χώρο-μονή) με τον οργανισμό διακοσμητικών μοτίβων και τον επηρεασμό από το μπαρόκ των αρχοντικών.

Τα νεοκλασικά ταβάνια, συγκρίνομενα με τα προηγούμενα Ρόδου και Βόρειας Ελλάδας, μικρή σχέση θα λέγαμε πως έχουν. Εάν βλέπουμε μια πιο λόγια διακόσμηση, με στοιχεία που επιτρέπονται από την Αρχαιότητα και την Αναγέννηση, όπως αυτή αναβίωνε στη βόρεια Ευρώπη του 19ου αιώνα. Επίσης η χρωματική γκάμα είναι διαφορετική, ενώ και τα σχέδια ακολουθούν αυστηρότερη γεωμετρία.

Εδώ δεν θα πρέπει να παραλείψουμε ένα ενδιαφέρον στοιχείο για τη διακόσμηση οροφών της Ρόδου του 19ου αιώνα. Τα κτήρια αυτά, ενώ διατηρούν τον τύπο της παλιάς ξυλινής οροφής γοτθικού τύπου, όπως της Καστελλανίας, διακοσμούνται σύμφωνα με νεοκλασικά πρότυπα,

3. Αρχοντικό Ναζή, Καστοριά. Όψη του κτηρίου και λεπτομέρεια της οροφής (18ος αι.).

τόσο από άποψη μοτίβων όσο και από άποψη χρωματικής γκάμας.

Τέλος, το «δωμάτιο» του Θεόφιλου αποτελεί έναν συγκερασμό διαφορετικών στοιχείων, με τα οποία ίσως είχε έρθει σε επαφή ο ζωγράφος, και παρουσιάζοντα μέσα από το πρίσμα της δικής του «απλοϊκής» οπτικής. Έτσι ο ήλιος στο κέντρο του ταβανιού φέρνει στο νου τους ξυλόγυπτους κουμπέδες και νοφαλούς των αρχοντικών. Η εναλλασσόμενη διακόσμηση των σανίδων και των αρμακαλιών με τα φυτικά στοιχεία και τα άστρα φέρνει στο νου τα νεοκλασικά. Τέλος, τα πουλιά με το φυτικό διάκοσμο φέρνουν στο νου τα φουρούνια της Καστελλανίας, χωρίς ίμως ο ζωγράφος να τα είχε δει ποτέ.

Αρχιτεκτονικά - κατασκευα-στικά

Στην κατασκευή των σπιτιών διακρίνουμε μια επιθυμία να δημιουργήσουν στο θεατή την αίσθη-

ση ότι όλα τα στηρίγματα της οικοδομής εργάζονται στο όριο της θραύσωσης. Παραπρώντας αξενομετρικές τοιμές, κατανοούμε την προσπάθεια λαϊκών τεχνιτών στην επιβολή των απόλυτα απαραίτητων στηριγμάτων («ντερεκών»), που σ' αυτά επάνω στηρίζονται γερά δοκάρια για να γεφυρώνουν αξιόλογες αποστάσεις. Επάνω στο σύστημα αυτό στηρίζεται ο κάνανβος που σχηματίζουν τα πατόδυλα και το σανίδωμα, ο οποίος σαν ένας ζωντανός οργανισμός μεταφέρει τα βάρη στα ελαστικά στηρίγματα. Τη γνώση της αντοχής του υλικού τους τη διαπιστώνουμε ιδιαίτερα στη σοφή επιλογή του κάθε είδους ξύλου, ανάλογα με τα φυσικά του πλεονεκτήματα, στην κατάλληλη θέση και λειτουργία. Ωραίο δείγμα ελληνικότητας αξίζει να χαρακτηρισθεί η κάθε κατασκευή, η οποία προσέφερει ιδιαίτερα για την αρχιτεκτονική προβολή της στατικής ισορροπίας του κτηρίου με τα τεχνικά μέσα της εποχής.

Σε όλα τα κτήρια η στέγη και η

ξύλινη οροφή στηρίζονται σε σενάζ (σε υποστήριγμα), το οποίο είναι εσωτερικό στην τοιχοποίia, εκτός από τα κτήρια της Καστοριάς και της Καστελλανίας, όπου το σενάζ διακρίνεται. Εξαίρεση αποτελεί το κτήριο Δασκαρόλη-Ακρίτα στην Καλαμάτα, στο οποίο πιθανόν δεν υπάρχει σενάζ (όπως φαίνεται από τον τύπο των φθορών στηρίζεις της οροφής).

Η στέγη στη Χαλκιδική, τη Καστοριά και την Καλαμάτα είναι τετράρχη, ενώ στην Αθήνα, διρίχητη. Η τετράρχη στέγη κατά τον 17ο, 18ο και 19ο αιώνα αποτελείται από τα ταμπλάνια (σενάζ, τους μπαμπάδες (ορθοστάτες), τα γρέντια (ελκυστήρες), τις αντηρίδες, τους μαχιάδες (αμεβίστρες) και τον κορφιά. Η διρίχητη στέγη αποτελείται από τους αμεβίστρες (ψαλίδια) και τον κορφιά, ενώ σε όλες, πλην της Ρόδου, υπάρχει το πέτσωμα ή σανίδωμα, καρφωμένο στις τεγίδες. Πάνω στο πέτσωμα έχουμε τα κεραμίδια, ενώ στο Αστεροσκοπείο υπάρχει στρώση φύλων μολύβδου. Η Καστελλανία

4. Αρχοντικό Τσιατσοπά, Καστοριά. Όψη του κτηρίου και λεπτομέρεια της οροφής (18ος αι.).

7. Κτήριο Δασκαρόλη-Ακρίτο, Καλαμάτα. Όψη του κτηρίου και λεπτομέρεια της οροφής.

5. Αστεροσκοπείο Αθηνών. Όψη του κτηρίου και λεπτομέρεια οροφής (19ος αι.).

6. Οικία Κουτρουμουτόπουλου, Καλαμάτα. Όψη του κτηρίου κατό τη διάρκεια της αναστήλωσης και λεπτομέρεια της οροφής (19ος αι.).

αποτελεί ειδαίρεση, με την επίπεδη ταράτσα, σύμφωνα με ιταλικά αρχιτεκτονικά πρότυπα, η οποία πάνω από το πέτσωμα είναι στρωμένη με στρώμα αμμοχάλικου και με λεπτότερο μονωτικό στρώμα κονιάματος, το κουρασάνι.

Τα ξύλα που χρησιμοποιήθηκαν στις οροφές και τις στέγες κατά περιοχή ήταν:

Το 160 αιώνα στην Καστελλανία κυπαρίσσια, στην Τράπεζα της Ιεράς Μονής Βατόπεδου στο Αγιό Όρος το 170 αιώνα καστανιά, το 180 αιώνα στα αρχοντικά της Καστοριάς δρυς και ελάτι, ενώ το 190 αιώνα στο Αστεροσκοπείο στην Αθήνα και στα σπίτια της Καλαμάτας τα ξύλα είναι από κυνοφόρα, πιθανόν πέύκα.

Οι οροφές αποτελούν το πο ενδιαφέρον μορφολογικό στοιχείο των χώρων των σπιτιών. Είναι κατασκευασμένες γενικά από ξύλινες πτήχες, πτηχάκια και ξυλόγλυπτα, που συνδυάζονται σε θαυμάσιες συνθέσεις.

Γενικά η φέρουσα ξυλοκατασκευή επενδύεται με ξύλινες πτήχες σύμφωνα με μεθόδους όπως:

α) Με παράθεση των πτήχων, σε τρόπο που η μία να καλύπτει την άλλη στη θέση των αριών ή να επικαλύπτονται και οι δύο με πτηχάκια στη θέση αυτή. Τέτοια παραδείγματα είναι οι οροφές των αρχοντικών Κουτσοπούλου στην Καλαμάτα (19ου), Τσιατσάπα και Νατζή στην Καστοριά, 18ου αιώνα.

β) Με ξύλινες πτήχες, διαφορετικού πλάτους μερικές φορές, που συνδυάζονται σε απλά ή σύνθετα γεωμετρικά σχέδια, σε επιπλέον επιφάνεια. Μικρή τετραγωνική ή ρομβική επιφάνεια στη μέση της οροφής κατασκευάζεται σε εσοχή ή προεξοχή, και σε ορισμένες περιπτώσεις φέρει μικρό ξυλόγλυπτο στο κέντρο. Χαρακτηριστική περίπτωση η οροφή της Τράπεζας του Βατόπεδου, του 17ου αιώνα.

γ) Ξύλινες πτήχες συνθέτονται σε απλά ή ιδιόμορφα γεωμετρικά σχέδια με κεντρικό φάτνωμα ή φατνώματα. Αντιπροσωπευτικές οροφές σ' αυτόν τον τύπο είναι του Αστεροσκοπείου και του αρχοντικού Δασκαρόλη-Ακρίτα, του 19ου αιώνα.

δ) Καμπύλες λεπτές πτήχες καλύπτουν τους αρμούς της οροφής

8. Μουσείο Λαϊκής Τέχνης: προέλευση Μυτιλήνη. Λεπτομέρεια ξύλινης οροφής, διακοσμημένης με κεντρικό ήλιο από το Θεόφιλο (20ος αι.).

(αρμοκαλύπτες) και σχηματίζουν τετραγωνικά, ρομβοειδή ή κυματειδή σχήματα. Τέτοιο παραδειγμα έχουμε στο Βατόπεδι (17ος) και στα δευτερεύοντα δωμάτια των αρχοντικών της Καστοριάς (18ος αιώνας).

ε) Ειδική περίπτωση αποτελούν οι οροφές με μεγάλο φάτνωμα, τον κουμπτέ (από ξυλοκατασκευή ή επιχρισμένη επιφάνεια, συνήθως καμπυλόμορφο). Στο κέντρο του κουμπτέ υπάρχουν ποικίλα γεωμετρικά σχήματα ή και αν्यλιγυρό γεωμετρικό κόσμημα, με βασικά σχέδια συνθέσεις φυλλώματων. Τέτοιον τύπο συναντάμε στου Τσιατσάπα και στου Νατζή, 18οι αιώνια στην Καστοριά, καθώς και στο Βατόπεδι το 17ο αιώνα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι όλα τα ξύλα, από τα μικρότερα πτηχάκια και τάβης ώς τα μεγαλύτερα δοκαράκια των οροφών, είναι καρφωμένα από κάτω προς τα πάνω, προτού γίνει ο ζωγραφικός διάκοσμος.

Η ζωγραφική διακόσμηση στα αρχοντικά της Καστοριάς και στην Καστελλανία στη Ρόδο είναι με ελεύθερο χέρι, ενώ στην Καλαμάτα και την Αθήνα οι καλλιτέχνες έκαναν χρήση βοηθητικών οργάνων, όπως ανθιβόλουν, κανόνων και διαβήτων. Με οποιονδήποτε τρόπο ζωγραφικής όμως, είναι σίγουρα η χρήση πινέλων διαφόρων μεγεθών. Σε πολύ μεγάλη κλίμακα γίνονται η χρήση χρωμάτων στις ξύλινες οροφές, που ζωγραφίζονται σε όλη τους την έκταση, έως τη συνάπτησή τους, το «τραχύλωμα», με τους περιμετρικούς τοίχους, εκεί όπου διαιροφρωνόταν ένα διακοσμημένο περιθώριο.

Εκείνο που είχε μεγάλη βαρύτητα στο τελικό αποτέλεσμα ήταν ότι, ανάλογα με την επεξεργασία και τις προσミξεις των χρωμάτων που χρησιμοποιούσαν, μπορούσε κανείς να πετύχει μια ήπια και «γαιωδή» απόχρωση, που σε με-

γάλο βαθμό πρόσφερε φυσικότητα στις αρχιτεκτονικές μορφές. Αυτό ειδικά το αποτέλεσμα μας είναι πολύ δύσκολο σήμερα να το προσεγγίσουμε, καθώς έχουμε να κάνουμε για τα σύγχρονα χημικά χρώματα, τα οποία, στο σύνολό τους σχέδιο, αποδίδουν «δραστικούς» τόνους, μια αφύσητη λαμπρότητα και καθαρότητα.

Για την ανάλυση των ανόργανων χρωστικών και της προετοιμασίας πραγματοποιήθηκε ανάλυση με περιλαμβαντεία ακτίνων X XRDX (X-Ray Diffraction). Η περιθλασμετρία X επιλέχτηκε γιατί επιτρέπει την ταυτοποίηση χημικών ουσιών με βάση την ατομική μικροκυρταλούχη δομή τους. Έτσι τα λαμβανόμενα αποτελέσματα αναφέρονται άμεσα σε συγκεκριμένο κρυσταλλικό πλέγμα της προς μελέτη χημικής ένωσης.

Για την ανάλυση των οργανικών ουσιαστικών των χρωματικών στρωμάτων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος του εκλεκτικού χρωματισμού, που δίνει στοιχεία για τη φύση (πρωτεΐνικό ή ελαϊδώς) του συνδετικού (φορέα) που χρησιμοποιήθηκε στα χρώματα. Η μέθοδος στηρίζεται στον εκλεκτικό χρωματισμό οργανικών ουσιαστικών έπειτα από κατάλληλη χημική δράση με ορισμένα χημικά αντιδραστήρια, όπως ο Amido Black, που ανιχνεύει πρωτεΐνες (ζωικές κόλλες - αβγό) ή oil red ολίπτη, ελαιαία).

Φθορές

Φθορές ξύλου

- Προσβολή από έντομα.
- Προσβολή από μύκητες.
- Ξεκάρφωμα σανίδων από τα δοκαρία.
- Ξεκάρφωμα δοκαριών από τους ελκυστήρες.
- Απώλειες δοκαριών.
- Απώλειες ζωγραφικών σανίδων.
- Ρηγμάτωση ζωγραφικών σανί-

9α. Κατασκευαστική λεπτομέρεια οροφής και στήριξης της στο κτήριο (Καλαμάτα, 19ος αι.).

9β. Λεπτομέρεια φθοράς χρώματος: απολεπίσεις, συρρίκνωση του βερνίκιου.

δων, απώλεια διαμπερών ρόζων.
• Ρηγμάτωση δοκαριών στέγης.
• Κάρφωμα σανίδων σε διαφορετικές θέσεις μεταγενέστερα.
• Σκέψιμα έγκλων.
• Συσσώρευση ρύπων στο εσωτερικό της στέγης από σκόνη και χώματα.
• Αποκόλληση σανίδων μεταξύ τους και εμφάνιση χασμάτων στις ενωσίσεις.

Φθορές χρώματος

- Κακελάρισμα ζωγραφικού στρώματος.
- Απολέπιση χρώματος.
- Απολέπιση χρώματος και προετοιμασίας.
- Επικαθίσταση σκόνης και αιθάλης στη ζωγραφική επιφάνεια.
- Οξείδωση βερνικού.
- Φωτόλυση του χρώματος.
- Φωτοχημική φθορά του χρώματος.
- Επιζωγραφήσεις.
- Αφαίρεση χρώματος.
- Υπόλουκες κηλίδες στο ζωγραφικό στρώμα.

Αίτια φθορών

Προστιθώντας να ταξινομήσουμε τα αίτια φθορών, τα χωρίσαμε σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες, ανάλογα με τον παράγοντα φθοράς.

Α. Κλιματολογικοί παράγοντες

1. Ύγρασία.
2. Θερμοκρασία.
3. Βροχή.
4. Ανέμοι - Ατμοσφαιρικοί ρύποι.
5. Φως.
6. Κέραυνος.

Β. Βιολογικοί παράγοντες

1. Έντομα.
  2. Μύκητες, μικροοργανισμοί.
  3. Πτηνά - ζώα.
- Γ. Γεωδυναμικοί παράγοντες
1. Σεισμός.
- Δ. Ανθρώπινος παράγοντας
1. Κακή κατασκευή.
  2. Μεταγενέστερες επεμβάσεις.
  3. Φωτά.
  4. Αμέλεια - Αδιαφορία.

Προτάσεις επεμβάσεων

Αφού αναζητήσαμε στην κάθε περίπτωση τα αίτια που προκάλεσαν τις φθορές, μελετήσαμε στη συνέχεια τις μεθόδους και τα υλικά με τα οποία θα μπορούσαμε να οδηγήσουμε σε άστρη των βλαβών και στην αποφυγή επαναδημοσιεύσιας τους, σε περίπτωση επαναλήψης των ίδιων αιτιών ή και άλλων, που θα μπορούσαν τυχόν να εμφανισθούν.

1. Κατασκευή πρόχειρου στεγάστρου για το διάστημα των εργασιών συντήρησης.
2. Στερέωση του χρώματος των ζωγραφικών σανίδων.
3. Μποτελάρισμα.
4. Καθαρισμός και απομάκρυνση από το εσωτερικό της έζουλης οροφής ξένων σαμπατίδων.
5. Αφαίρεση κατεστραμμένων έζουλων.
6. Στερέωση υπαρχόντων έζουλων.
7. Σωστή στήριξη οροφής στο κτήριο.
8. Συμπλήρωση καινούργιων έζουλων.

9. Αποκατάσταση των συνδέσεων και των ρυγμών των δοκαριών.
10. Αφαίρεση μποτελιαρίσματος.
11. Μόνωση των έζουλων από την υγρασία.
12. Αποκατάσταση των ρωγμών στις ζωγραφικές σανίδες.
13. Καθαρισμός ζωγραφικής επιφάνειας.
14. Αισθητική αποκατάσταση.
15. Αντιπυρική προστασία.
16. Απεντόμωση.

Σημείωση

Το άρθρο αυτό αποτελεί συνοπτικό μέρος πτυχιακής εργασίας, η οποία έγινε στη Σχολή Γραμματικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών, Τμ. Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Εργαν. Τέχνης, του Τ.Ε.Ι. Αθηνών, το Μάρτιο του 1993, υπό την επίβλεψη του καθ. Αντ. Παπεράκη.

Βιβλιογραφία

Λόγω της συνοπτικής μορφής του παρόντος άρθρου, δεν αναφέρουμε ολόκληρη τη βιβλιογραφία της οποίας κανείς χρήση. Παραδείσουμε ορισμένους μόνο τίτλους έργων, σχετικών με τη συντήρηση, παραείσποντα μονογραφίες και αρχιτεκτονικές μελέτες: «Αναστήλωση - συντήρηση - προστασία Μνημείων και συνόλων», Τεχνική πειραιδική έκδοση, Τόμοι A, B, ΥΠ.ΠΟ., Αθήνα 1987.

Clydesdale Armand, «Chemicals in Conservation», Edinburgh 1982.

Bravery A., Berry R., Carey J., Cooper D., «Recognising wood rot and insect damage in buildings», British Research Establishment, 1987.

«Conservation of Wooden Objects», IIC, second edition, 1971, volume 2. Μαρκής Κίτσος, «Χιονισμένες ζωγραφικοί έζουλοι λαϊκού χωριού από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου», Μελίσσα, Αθήνα 1981.

Wooden Painted Ceilings from the 16th to the 19th Centuries.

Damage Causing Factors-Restoration Proposals

S. Tsimas- M. Hatjichristou

Wood has been extensively used in public and private buildings for the construction of many architectural features, such as roofs and ceilings, from antiquity until today. Wooden ceilings are decorated with carvings or paintings or with a combination of the two media. This article deals with the wooden painted ceilings in Greece from the 16th century, when the oldest surviving example dates, to the 19th century included. Representative samples from five different areas of Greece have been examined, while the conclusions drawn have been based on the research made on these specific ceilings. This research is divided in four parts:

- a. Analysis of the historic and decorative elements.
- b. Recording of the architectural, technical and constructive characteristics.
- c. Identification of the existing damages and investigation of the factors which have caused them.
- And finally, d. Restoration and conservation proposals.